

неприкосновенного капитала в 72000 рублей, пожертвованного учредителем. Капиталу сему присваивается название: «Капитал городского училища Федора Терещенко».

5. Преимущественным правом на поступление в училище пользуются воспитанники Глуховского детского приюта Терещенко. На остающиеся за сим свободными вакансиями принимаются и посторонние лица.

6. Число воспитанников, не принадлежащих к христианскому вероисповеданию, не может превышать 15 % общего числа учеников училища.

7. При училище полагается особый Попечитель, заменяющий почетного смотрителя городского училища по положению о сих училищах.

8. Звание Попечителя предоставляется учредителю училища, действительному статскому советнику Федору Терещенко пожизненно, а за смертью его – одному из родных детей его и родных внуков, по старшинству; если же таковых не будет – то одному из родных братьев, Николе или Семену Терещенко, и сыновей братьев. Дальнейшее избрание Попечителя предоставляется Совету Императорского Человеколюбивого Общества. Если за смертью учредителя прямой его наследник будет несовершеннолетний, то должность Попечителя, временно, до совершеннолетия наследника, предоставляется одному из братьев учредителя, Николе или Семену Терещенко. Попечитель утверждается в этом звании Советом Императорского Человеколюбивого Общества.

9. При училище состоят: а) Педагогический совет для решения вопросов, относящихся к учебной части и б) Попечительный совет для ближайшего содействия успешному развитию училища и для заведования хозяйственными делами.

10. Ближайшее заведование делами Попечительного совета возлагается на Сотрудника попечителя, который избирается Попечителем и утверждается в должности помощником Главного попечителя Императорского Человеколюбивого Общества.

11. Училище имеет печать, утвержденную для уездных установлений образца, с надписью вокруг государственного герба «Глуховское городское училище Федора Терещенко».

12. Относительно прав служащих и учащихся училище пользуется всеми преимуществами, предоставленными городским училищам Высочайше утвержденными 31 мая 1872 года положением о сих училищах.

Председатель Совета (*підпис*)» [7, арк.4-5 зв.].

Посилання

1. Жукова С.П. Благодійна діяльність родини Терещенків у Глухові // Ніжинська старовина – Вип. 16(19). – 2013. – С. 50–55.
2. Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. IV. Черниговская губерния. –К., 1891. –218 с.

3. Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. IV. Черниговская губерния. –К., 1893. –160 с.

4. Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. IV. Черниговская губерния. –К., 1894. –114 с.

5. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1906–1907 год. – К., 1907. – 375 с., прилож. 24 с.

6. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 296, спр. 79, 67 арк.

7. ЦДІАК України, ф. 830, оп. 1, спр. 519, 14 арк.

Есюнин С.Н. Глуховское городское трехклассное училище Федора Терещенко: создание и первые годы существования (1891–1893)

В статье рассмотрен процесс создания Глуховского городского трехклассного училища Ф.А. Терещенко и его развитие в первые годы существования. В дополнениях подано «Положение о трехклассном городском училище Федора Терещенко в Глухове».

Ключевые слова: народное образование, частное училище, городское училище, меценат, Федор Артемьевич Терещенко, Глухов.

Yesiunin S.M. Three-class city school of Fedir Tereshchenko in Hlukhiv: creation and first years of existence (1891-1893)

In the article the process of creation of three-class city school of Fedir Tereshchenko in Hlukhiv and his development in the first years of existence is considered. In additions «The charter about three-class city school of Fedir Tereshchenko in Hlukhiv» is submitted.

Key words: public education, private school, city school, philanthropist, Fedir Tereshchenko, Hlukhiv.

07.03.2015 p.

УДК 94 (477):711.41 «185/190»

М.М. Блакитний

«КАЗАРМЕННЫЙ УЧАСТОК»: ДО ІСТОРІЇ ЗАБУДОВИ ЧЕРНІГОВА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

У статті йдеться про військове містечко поблизу Чернігова наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: Чернігів, казарма, полковник, полк.

Забудова Чернігова кінця ХІХ – початку ХХ ст., його окремих районів і вулиць, малодосліджена. Фактично, невивченим залишається питання існування так званого «казарменного участка» – невеликого військового містечка на північних околицях губернського центру. Зараз дана місцина знаходиться у районі чернігівських вулиць Стрілецька, Червоногвардійська і проспекту Миру.

Протягом ХІХ ст. як у Чернігові, так і по губернії, дислокувалися різні полки російської армії, особовий склад яких вимушений був проживати у домівках місцевих мешканців внаслідок відсутності відповідних приміщень (казарм). Так, дослідник В. Стецюк у статті про гарнізон Чернігова зазначає, що комплекс гарнізонних будівель споруджувався поетапно упродовж останніх трьох десятиліть

XIX ст. Автор стверджує, що спочатку були побудовані казарми для солдат, згодом офіцерські будинки, а у 90-х роках – полковий храм [5, 130]. Така послідовність забудови військового містечка не зовсім відповідає дійсності і потребує уточнення.

Побудова «казарменного участка» у Чернігові розпочинається у 80-х рр. XIX ст. Дане будівництво передусім було пов'язане з тим, що солдати і офіцери 18-го Вологодського піхотного полку (5-ї піхотної дивізії), який тоді дислокувався у місті, винаймали житло у мешканців Чернігова і не мали постійного місця базування. Зокрема, у 1884 р. була утворена особлива будівельна комісія для побудови цегляних казарм для Вологодського полку. До її складу входили начальник 5-ї дивізії генерал-лейтенант Володимир Полторацький, чернігівський міський голова Василь Хижняков, командир 18-го Вологодського полку полковник Віктор Аспелунд (з березня 1885 р.), завідуючий господарською частиною полку капітан Петро Коган, керуючий Чернігівською контрольною палатою Микола Сухотин.

Проект будівництва казарм на замовлення Головної будівельної комісії (Санкт-Петербург) розробив і втілював цивільний інженер Павло Бергштресер, який періодично приїздив до Чернігова і здійснював загальний контроль (з 1884 по 1889 рр.), згодом займався аналогічним проектом для 12-го Маріупольського драгунського полку у м. Білосток (Польща). Збереглося кілька споруд, які будував або брав участь у їх спорудженні П. Бергштресер (в основному у Санкт-Петербурзі). Подібна за стилем до чернігівських казарм будівля Товариства залізопрокатного заводу (Санкт-Петербург, 1895 р.).

Для будівництва була обрана місцина на північ від Чернігова. Так, у 1884 р. військове відомство придбало ділянку землі у 3-х верстах від Чернігова «на р. Стрижень» («Сабичевський бір») поблизу с. Коти. Усіма роботами керувала будівельна комісія, яку очолював командир 1-ї бригади 5-ї піхотної дивізії генерал-майор Володимир Глінка (похований у Чернігові на старому міському кладовищі). До її складу також увійшов завідуючий господарською частиною Вологодського полку підполковник Клементій Кайрович. На початковому етапі було спеціально споруджено цегляний завод (завідував підпоручик Бокевич-Щуковський), де виробництвом цегли займалися солдати Вологодського полку.

У 1885 р. було закладено фундамент першої будівлі («Флігель № 1»). Фактично ж, усі будівельні роботи зі спорудження казарм виконували також солдати 18-го Вологодського полку. Зокрема, щоденно до них залучалося від 200 до 400 чол. На той час загальна чисельність полку доходила до 1900 чол. Зведення казарм було завершено у 1890 р. [6, 255–257]. Вочевидь, були збудовані усі будівлі (7 одиниць).

У 1891 р. командир Вологодського полку В. Аспелунд, за протекції нового начальника 5-ї піхотної дивізії генерал-лейтенанта Василя Максимовича, подав клопотання командуючому Київського військового округу про спорудження полкового храму поблизу казарм. Проект даної будівлі також розробив інженер П. Бергштресер, а доопрацьовував – поручик (і бібліотекар) Павло Брайкевич. Керував усіма будівельними роботами капітан Федір Москальцов (критор полкового храму). Полкова церква була закладена 3 червня 1891 р. священником Авксентієм Соколовським, а вже 5 липня 1892 р. на території казарм була проведена урочиста церемонія освячення нового «одноглавого» храму на честь І. Предтечі (не зберігся). На урочистостях були присутні усі військовослужбовці Чернігова, особовий склад 18-го Вологодського полку, губернатор, представники дворянства, земства. Церква була зроблена з цегли і мала з'єднання з прибудованим дерев'яним манежем, що дозволяло вміщувати до півтори тисячі чоловік. Дубовий іконостас з іконами виготовив відомий київський художник М.І. Мурашко. З часом було облаштовано і полкове кладовище (не збереглося) [7]. Вочевидь, у 1910 р. церкву І. Предтечі переосвятили на честь св. Георгія, і вона стала полковим храмом 176-го Переволоченського полку або гарнізонною Георгіївською церквою.

На території Казарменної ділянки знаходилися власне казарми, офіцерське зібрання, військовий клуб, лазарет, водокачка, полкова крамниця, тир, окремі будинки цивільних осіб [10]. Згодом було облаштовано цілком автономне і повноцінне військово-містечко, якого не було з часів існування Чернігівської фортеці і відповідного військового гарнізону. М. Чорносвистова (донька відомого чернігівського міського голови В. Хижнякова) згадувала: «Военные жили на Казарменном участке ... У них была своя жизнь со своими обычаями и своим уставом. Мы их как-то мало видели. Слышно было, что у них устраивались балы, спектакли, кто-то из города наверное бывал там, но их жизнь не сливалась с жизнью Чернигова ...» [4, 53].

Окрім 18-го Вологодського полку цегляні казарми використовували і інші полки російської армії, що дислокувалися у місті. Так, з 1896 р. їх займав 167-й Острозький полк, а з 1910 р. – 176-й Переволоченський піхотний. На початку Першої світової війни, у 1914 р., казарми деякий час займали частини 316-го Хвалінського піхотного полку, який було сформовано внаслідок загальної мобілізації.

10 вересня 1908 р. на Казарменній ділянці трапилася пожежа, зокрема, повністю згорів полковий лазарет 167-го Острозького полку [11, 2].

Якщо солдати проживали у казармах, то офіцери разом із родинами продовжували винаймати житло у мешканців Чернігова. У травні 1909 р. Чернігівська

військова будівельна комісія оголосила конкурс на будівництво будинків для офіцерів 167-го Острозького полку. У серпні 1909 р. особлива комісія на чолі з командиром 2-ї бригади 42-ї піхотної дивізії генерал-майором П. Абакановичем завершили складання технічного плану будівництва квартир для командира і офіцерів 167-го Острозького полку. Планувалося будувати чотири триповерхових, один двоповерховий і один одноповерховий будинки [12]. 15 березня 1910 р. відбулися торги на віддачу у підряд постачання каміння, цегли, піску тощо для будівництва даних будівель.

У 1912 р. основні будівельні роботи, фактично, завершилися. Було споруджено 6 триповерхових будівель. Так, на будівництво лише одного триповерхового флігеля № 6 (на 18 квартир) для молодших офіцерів 176-го полку, що мали родини, витратили майже 70 тис. крб. [13] Усі роботи проводила Чернігівська військова будівельна комісія (голова – генерал-майор Володимир Пржилуцький). Техніком комісії був губернський архітектор Т. Ярамишянц. Також упродовж 1910–1913 рр. ремонтувалися казарми, будувалися нові житлові будівлі та бараки для солдат 176-го Переволоченського полку. На ці потреби ще додатково витратили майже 60 тис. крб. Таким чином, можна говорити про розширення меж військового містечка і створення «новоказарменного участка». Саме під такою назвою згадується нова частина військового містечка у даний період.

З 2 по 27 лютого 1914 р. особлива комісія, призначена з Петербургу (голова – генерал-майор Белов, члени – військовий інженер генерал-майор фон Етінгер, військовий інженер підполковник Марков), у присутності старшого ревизора Чернігівської контрольної палати М. Ключарова провела огляд і прийом офіцерських флігелів (за документами їх будівництво відбувалося з 1909 по 1914 рр.). Будівлі були здані Київському окружному інженерному управлінню [15, 3].

Вочевидь, що незважаючи на події часів Першої світової війни – військові дії і обмаль фінансових ресурсів – на території військового містечка продовжувались будівельні роботи. Так, у 1915 р. у спадкоємців селянина Миколи Пилипенка-Ахріменка, за наказом імператора Миколи II, було виділено 1890 сажнів землі для будівництва флігелів офіцерам 176-го полку [1, арк. 2960].

У цей же час на території казарм перебували переважно мобілізовані, які проходили недовгий вишкіл і відправлялися на фронт. У Чернігові з них комплектувалися і окремі військові частини.

Період революційних змін 1917 р. і визвольних змагань вніс свої корективи у життя «Казарменного участка». Відомо, що 1917 р. на Казарменній ділянці деякий час мешкали, служили або їй відвідували з робочими візитами генерал-лейтенант М. Бонч-Бруевич (з березня 1914 р. – командир 176-го

полку, перший генерал, який перейшов на бік більшовиків), генерал від інфантерії М. Рузький (відіграв вагомий роль у зреченні імператора Миколи II), генерал-ад'ютант М. Іванов (командуючий військами Київського військового округу, головнокомандуючий військами Південно-Західного фронту), генерал-лейтенант В. Солонина (начальник Північного Курляндського району Прибалтійського генерал-губернаторства; родом з Остра, збирач української старовини), генерал-лейтенант Е. Прескот (начальник 42-ї піхотної дивізії), В. Примаков (комкор; розпочинав службу у 13-му запасному полку) [14].

Протягом 1917 р. у казармах і флігелях розміщувалися частини 13-го запасного піхотного полку, 12-ї осадної артилерійської дивізії [8]. У 1918 р. в казармах дислокувалися 3-й Український полк імені І. Богуна («синьожупанники»), 26-й Козелецький, 27-й Ніжинський українські піхотні полки, інші частини 5-го українського корпусу та 9-й німецький кінно-егерський полк [9]. Відомо, що у 1922 р. на «Казарменном участке» розміщувався 20-й полк 7-ї стрілецької Володимирської дивізії, транспорт губвоенпродснаба, 56-ї піхотні табірні курси. У джерелах є згадки про «Ново-казарменний участок» 20-го полку (на 1922 р.) [3, арк. 71].

Так званий «старый Казарменный участок» (15 десятин) був підпорядкований Військовій інженерній дистанції. Тут знаходилися чотири цейхгаузи, одна конюшня, одна кузня, корпус бувшої церкви, водокачка, електрична станція, хлібопекарня, ветеринарний лазарет [2, арк. 29]. Поряд розташовувалися пригороди Курганка і Швейцарійка.

Станом на 1921 р. військове містечко розподілялося на «старый казарменный участок» і «новый казарменный». Була і вулиця з відповідною назвою «Старо-казарменный участок» (вочевидь, на 1934 р. – вул. Стрілецька).

У радянський час будівлі використовували різні військові частини, що дислокувалися у місті, у тому числі Чернігівська військова авіаційна школа пілотів (1940–1941 рр.), для чого провели роботи з перебудови старих споруд і облаштували нові приміщення. Упродовж 1941–1943 рр. тут розміщувалися військові формування окупантів (переважно, угорців), з 1951 по 1995 рр. – Чернігівське вище військово-авіаційне училище льотчиків (ЧВВАУЛ). Після ліквідації останнього, частину корпусів військового містечка отримав Чернігівський державний інститут економіки і управління. Вже понад 50 років у колишніх офіцерських флігелях облаштовані квартири мешканців міста.

Таким чином, побудова «Казарменного участка» розпочалася у 80-х роках XIX ст. і тривала, з перервами, до 1917 р. Військове містечко з початку створення і до періоду Першої світової війни

збільшилося від сучасної Стрілецької вулиці до перехрестя вулиці Героїв Чорнобиля і проспекту Миру. На території гарнізону знаходилися наступні основні об'єкти: 7 солдатських казарм, офіцерське зібрання, лазарет, електрична станція, водоканал, тир, конюшня, кузня, полкова церква, хлібопекарня. На сьогодні у Чернігові від колишнього «Казарменного участка» збереглися будівлі по вул. Стрілецькій (7 казарм і 1 приміщення офіцерського зібрання, 3 будівлі господарського призначення) і на проспекті Миру (офіцерські флігеля (житлові будинки № 143, 145, 151, 153, 155, 157).

Посилання

1. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 127, оп. 10, 2960 арк.
2. ДАЧО, ф. Р-792, оп. 1, спр. 405.
3. ДАЧО, ф. Р-792, оп. 1, спр. 548.
4. Коваленко О. Зі спогадів Марії Чорносвистової про старій Чернігів // Сіверянський літопис. – 2014. – № 1–3. – С. 49–60.
5. Стецюк В. Гарнізон Чернігова наприкінці XIX – на початку XX ст. // Сіверянський літопис. – 2014. – № 1–3. – С. 130–136.
6. Фохт фон Н. Краткая история 18-го пехотного Вологодского полка. 1803–1897 гг. – Житомир, 1898. – 356 с.
7. Фохт фон Н. Краткая история 18-го пехотного Вологодского полка. 1803 – 1897 гг. – Житомир, 1898. – С. 275–278; Черниговские губернские ведомости. – 30 июля. – 1892. – С. 2; Цитович Г. Храмы Армии и Флота. – Пятигорск, 1913. – С. 347–349.
8. Черниговская земская газета. – 17 октября. – 1917. – С. 3; Черниговский край. – 20 октября. – 1917. – С. 4.
9. Черниговская земская газета. – 29 марта. – 1918. – С. 7; 5 апреля. – С. 3, 6; 13 декабря. – С. 5; Черниговская мысль. – 2 ноября. – 1918. – С. 4.
10. Черниговские губернские ведомости. – 17 мая. – 1905. – С. 1; 25 ноября. – 1906. – С. 1; 17 серпня. – 1910. – С. 2; Путеводитель по Чернигову на 1912 год. – Чернигов, 1912. – С. 41; 21 грудня. – 1913. – С. 4.
11. Черниговское слово. – 12 сентября. – 1908. – С. 2.
12. Черниговское слово. – 9 мая. – 1909. – С. 4; 26 августа. – С. 2.
13. Черниговское слово. – 24 февраля. – 1910. – С. 4; 13 декабря. – 1912. – С. 2; ДАЧО, ф. 1035, оп. 1, спр. 3, 38 арк.
14. Черниговское слово. – 24 июля. – 1907. – С. 2; 6 мая. – 1911. – С. 2; 25 июля. – С. 4; 18 мая. – 1914. – С. 3; Черниговская земская газета. – 17 октября. – 1917. – С. 3.
15. Черниговское слово. – 1 марта. – 1914. – С. 3.

Блакитный М.М. «Казарменный участок»: к истории застройки Чернигова (конец XIX – нач. XX вв.)

В статье идёт речь о существовании военного городка возле Чернигова в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: Чернигов, казарма, полковник, полк.

Blakytny M.M. «Barracks plot»: the history of the building of Chernihiv (the end of XIX - beg. XX centuries)

The article refers to the existence of a military camp near Chernihiv in the late XIX - early XX centuries.

Key words: Chernihiv, barracks, Colonel Regiment.

05.03.2015 р.

УДК 94(477):783.3 «18/190»

А.В. Смишляк

ДУХОВНО-МУЗИЧНИЙ ПОБУТ ГЛИНСЬКОЇ ПУСТИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: БОГОСЛУЖЕБНИЙ СПІВ У САКРАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ ОБИТЕЛІ

У статті аналізується система богослужбового співу Глинської пустині XIX – початку XX ст. у її взаємозв'язку з чернечим побутом обителі, її духовно-настирськими традиціями та історією формування її сакрального простору. Богослужбово-музичний побут обителі вивчається як звукова ікона, континуум життя і молитви населеників монастиря, що є втіленням світогляду епохи та картини світу тих, хто ідентифікує себе із простором обителі.

Ключові слова: Глинська пустинь, богослужбовий спів, сакральний простір, монастир, звукова ікона, подвижник.

Для людини воцерковленої, якою є людина в Російській імперії XIX ст., центром ментального та соціального універсуму є простір її приходу – реально існуючий сакральний простір, навколо якого вибудовується сукупність предметів, реліквій, запахів, звуків та рухів, що позначені Божою присутністю. А.І. Лідов визначив процес їх створення як ієротопію, а підхід до їх дослідження – як ієротопічний підхід, що дозволяє побачити всі елементи сакрального простору, в тому числі і художні, в контексті іншої картини світу. Конкретна ситуація кожного храму, монастиря формує специфічне сприйняття цих об'єктів залежно від місцевих традицій, священних реліквій та наративів, богослужбового побуту цього локусу [19, 14]. Враховуючи те, що сакральний простір храму створюють всі елементи його наповнення, кожен із яких несе в собі глибоке символічне навантаження, мова може йти і про літургійний рух, і про іконопис, і гамму запахів у храмі, і про богослужбовий спів. Останній і стане об'єктом нашого дослідження.

Ще отець П. Флоренський на початку XX ст. в роботі «Храмовое действо как синтез искусств» писав, що в храмі все переплітається з усім. «Вспомним, что синтез храмового действия не ограничивается только сферой изобразительных искусств, но вовлекает в свой круг искусство вокальное и поэзию, сам являясь в плоскости эстетики музыкальной драмой. Тут все подчинено единой цели, верховному эффекту кафарсиса этой музыкальной драмы...» (тут і далі курсив авт.) [31, 211]. Богослужбовий спів не є і ніколи не був місцевим у традиційному його розумінні, і відповідно, не є дослідним полем виключно для вузькопрофільних музикознавців або істориків мистецтва. З позицій аскетизму, як це було запропоновано В.А. Мартиновим, звук розуміється як своєрідна форма помислу, форма молитви: спів, життя і молитва утворюють нерозривний хронологічний та просторовий континуум [20, 45].